

Grafická výzdoba a typografia starých tlačí z bibliometrickej perspektívy¹

Mgr. Veronika Mažgútová, PhD., Mgr. Matej Somr, PhD.

Pracovisko: KMKD FHV UNIZA, veronika.mazgutova@fhv.uniza.sk; matej.somr@fhv.uniza.sk

Abstrakt

Projekt Grafická výzdoba a typografia starých tlačí vydaných na Slovensku v kontexte sa vyvíjajúcej sa tlačiarenskej techniky vychádzal z absencie komplexného výskumu v danej oblasti na území Slovenska. V priebehu projektu sa však táto téma ukázala veľmi málo prebádaná aj za hranicami nášho územia, a preto sa tento článok venuje bibliometrickej analýze publikácií tejto problematiky. Cieľom je kvantitatívne vyjadriť spracovanie tejto témy z viacerých hľadísk a potvrdiť tak hypotézu riešiteľov, že výskum grafickej výzdoby v starých tlačiach je potrebné naďalej realizovať a publikovať výsledky nielen na národnej úrovni. Základný výskum, ktorý bol realizovaný v rámci daného projektu je výbornou bázou dát pre hlbšie skúmanie problematiky a identifikáciu medzier v aplikovanom výskume.

Kľúčové slová

knižná grafika, knižná ilustrácia, typografia starých tlačí, grafická výzdoba starých tlačí, bibliometrická analýza

Abstract

The project Graphic decoration and typography of old prints published in Slovakia in the context of printing technology development was based on the absence of comprehensive

¹ Príspevok vznikol s podporou projektu VEGA č.1/0181/21 Grafická výzdoba a typografia starých tlačí vydaných na Slovensku v kontexte sa vyvíjajúcej sa tlačiarenskej techniky

research in this area in Slovakia. During the project, however, it became evident that this topic has been very little researched beyond the borders of our territory, and therefore this article is devoted to a bibliometric analysis of publications on this subject. The aim is to quantitatively express the treatment of this topic from several points of view and thus to confirm the hypothesis of the researchers that the research on graphic decoration in old prints should be further carried out and the results published not only at the national level. The basic research carried out within the project is an excellent data base for further investigation of the issue and identification of gaps in applied research.

Keywords

book graphics, book illustration, typography of old prints, graphic decoration of old prints, bibliometric analysis

Úvod

Projekt s názvom Grafická výzdoba a typografia starých tlačí vydaných na Slovensku v kontexte sa vyvíjajúcej sa tlačiarenskej techniky sa koncipoval v reakcii na deficit komplexného výskumu v uvedenej oblasti. Na slovenskom území, boli spracované len veľmi malé časti danej problematiky, a to buď z pohľadu knižnej maľby, ktorá predchádzala knižnej grafike alebo z pohľadu niektorých vytypovaných období, respektíve fondov konkrétnych knižníc. Veľmi dobré základy výskumu v danej oblasti položila Stanislava Knapčoková, ktorá spracovala dejiny knižnej ilustrácie na Slovensku v 16. a 17. storočí. Je však zároveň dôkazom toho, že na tému sa pozerá na Slovensku parciálne.

Už v 70. rokoch 20. storočia upozorňoval autor knihy Kapitoly z výtvarných dejín knihy Leo Kohút na stagnáciu v oblasti výskumu výtvarnej stránky knihy ako písomného kultúrneho dedičstva. Téma grafickej výzdoby kníh sa vo väčšine zdrojov objavuje v kontexte vývoja grafických žánrov. V prostredí knižnej kultúry je knižná grafika neoddeliteľnou súčasťou knižného bloku a v bibliografickom popise starých tlačí dotvára komplexný pohľad na dielo. Pri vyhľadávaní relevantných zdrojov sa najčastejšie stretávame s empirickými štúdiami v zborníkoch, s monografiami k dejinám knižnej grafiky a so systematickými katalógmi a bibliografiami, ktoré sa síce nezameriavajú konkrétne na knižnú grafiku, ale v rámci popisu starých tlačí sa táto informácia objavuje (Knapčoková 2018).

Vyhodnotenie prvotného informačného prieskumu, ktorý vykonali riešitelia projektu nám poskytlo cenné informácie o rozsahu existujúcich výskumov, ale najmä o potrebe hlbšej bibliometrickej analýzy danej problematiky v katalógoch národných knižníc a indexovaných databázach WOS a Scopus.

Metodológia

Hlavnou výskumnou témou príspevku spočíva v prehľade témy grafická výzdoba a typografia starých tlačí vo vedeckých databázach Web of Science (WoS) a Scopus, v online katalógoch Slovenskej národnej knižnice (SNK) a Českej národnej knižnice (NKC).

Na základe skúmanej problematiky sme si stanovili nasledujúce výskumné problémy:

- počet relevantných zdrojov v danej oblasti,
- jazyk publikovaného dokumentu,

- pomer publikovaných dokumentov počas rokov,
- stav publikovaných zdrojov z krajín,
- identifikovanie vydavateľstvá a vedecké časopisy publikujúce vo vedeckých databáz.

Cieľom realizovaného výskumu bolo zistiť:

- Aký počet záznamov detegujeme v kontexte grafickej výzdoby a typografie starých tlačí vo vedeckých databázach WoS a Scopus, v online katalógoch SNK a NKC?
- Ako sa vyvíjal trend publikovania v danej oblasti v konkrétnych rokoch v databázach WoS a Scopus?
- V akých jazykoch bola riešená v intenciách skúmanej problematiky vo WoS a Scopus?
- Aké krajiny publikovali v rámci skúmanej témy vo WoS a Scopus?
- Ktoré vydavateľstvá a vedecké časopisy publikovali v danej oblasti vo WoS a Scopus?

Pre sekundárny deskriptívny výskum sme využili bibliometrickú metódu publikačnej analýzy. Potrebné dáta boli získavané stanovením si adekvátnych kľúčových slov z kategórie grafických výzdob a typografie starých tlačí v anglickom, slovenskom a českom jazyku. Dôkladný výber kľúčových slov z analyzovanej oblasti predstavuje náročný a strategický krok, s ohľadom na lexikálnu rozmanitosť terminológie v rôznych jazykoch. Vyhľadávač ako Google poskytuje široké spektrum informácií, avšak cieľom bolo extrahovať relevantné zdroje zodpovedajúce zvolenému dopytu.

Tie boli vyhľadávané nasledujúcim spôsobom:

- Databáza WoS a Scopus
 1. Analýza všetkých kľúčových slov z danej problematiky.
 2. Termíny hľadané v téme (TOPIC) v databáze WoS dotazom **TS=(kľúčové slovo)**
 3. Termíny hľadané v Scopuse v poliach názvu dokumentu, abstraktu a kľúčového slova s dotazom **TITTLE-ABS-KEY (kľúčové slovo)**.
 4. Selekcia kľúčových slov zamerané na oblasť starých tlačí s použitím výrazu “old print”.
 5. Vyhľadanie všetkých záznamov vzťahujúce sa na predmet výskumu vo WoS dotazom **TS=kľúčové slovo old print OR TS=kľúčové slovo old print ...**

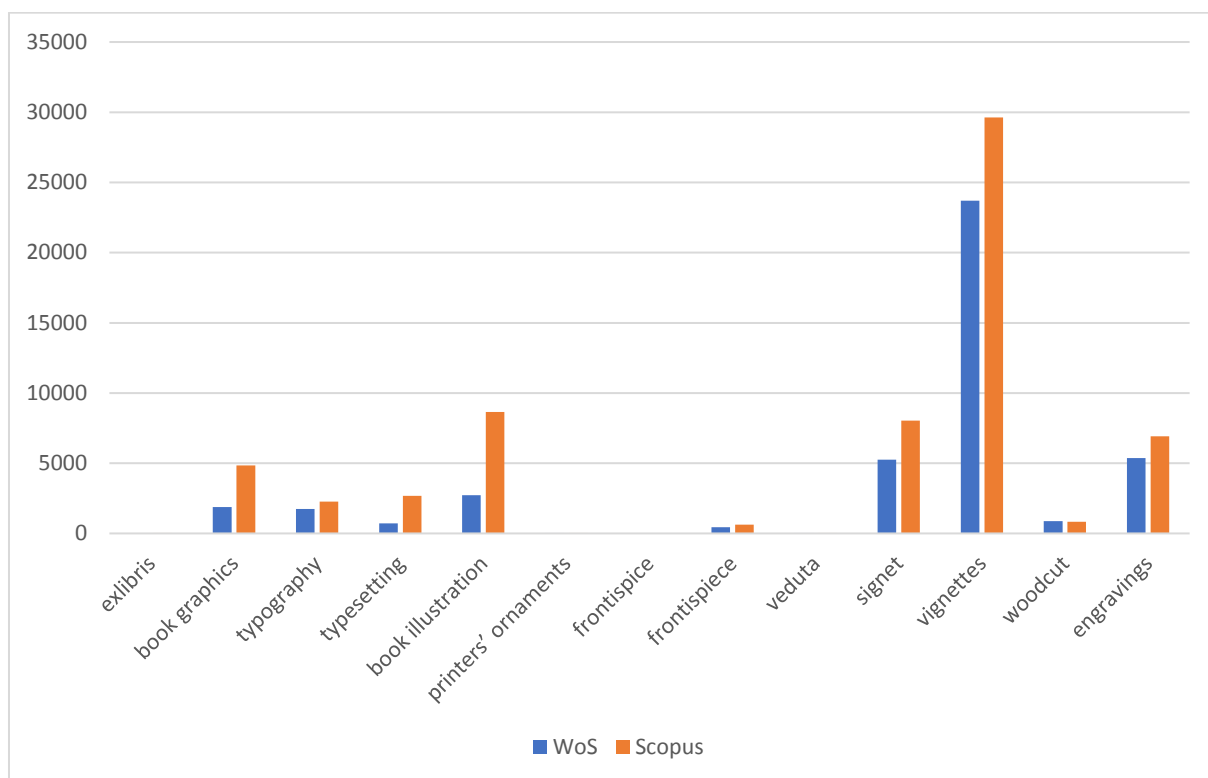
6. Vyhľadanie všetkých záznamov vzťahujúce sa na predmet výskumu v Scopus dotazom (**TITLE-ABS-KEY (kľúčové AND slovo AND old AND print) OR TITLE-ABS-KEY (kľúčové AND slovo AND old AND print)**)
 7. Konkrétne termíny hľadané v téme (TOPIC) v databáze WoS dotazom **TS=kľúčové slovo old print**)
 8. Konkrétne termíny hľadané v Scopuse v poliach názvu dokumentu, abstraktu a kľúčového slova s dotazom **TITLE-ABS-KEY (kľúčové slovo AND old AND print)**.
 9. Záznamy boli ďalej analyzované v databázach na úrovni rokov publikovania, jazyk dokumentu a krajín.
 10. Pri databáze WoS bol sledovaný počet publikovaných dokumentov jednotlivých vydávateľstiev.
 11. Pri databáze Scopus sa identifikoval počet záznamov z jednotlivých vedeckých časopisov.
- Online katalógy SNK a NKC
 1. Dopyt po dokumentoch v SNK pomocou rozšíreného vyhľadávania všetkých zdrojov s obsahujúce konkrétne frázy.
 2. V NKC bolo využité základné vyhľadávanie údajov s konkrétnymi kľúčovými slovami.

Analyzovaný výskumný súbor predstavovali v tomto prípade relevantné informačné zdroje v o vedeckých databázach a online katalógoch národných knižníc na Slovensku a v Česku použitím špecifických kľúčových slov. Následne sa monitoroval počet získaných výsledkov, ktoré nám poslúžili na komparáciu dostupných informačných zdrojov medzi databázami WoS a Scopus, voči online katalógom SNK a NKC.

Analýza a interpretácia výsledkov

Definovaním základných kľúčových slov sme prostredníctvom bibliometrie identifikovali konkrétny počet informačných zdrojov v databázach WoS a Scopus týkajúcich sa problematiky grafickej výzdoby a typografie starých tlačí. Na základe poskytnutých výsledkov (vid' Graf 1) v rámci našej analýzy sme zaznamenali, že v záznamoch prevládajú informácie o konkrétnom type grafickej výzdoby - vinetách (WoS = 23 699, Scopus = 29 635), čo reprezentuje najvyšší počet medzi vybranými kľúčovými slovami. Pozoruhodným je aj rozdiel pri výraze

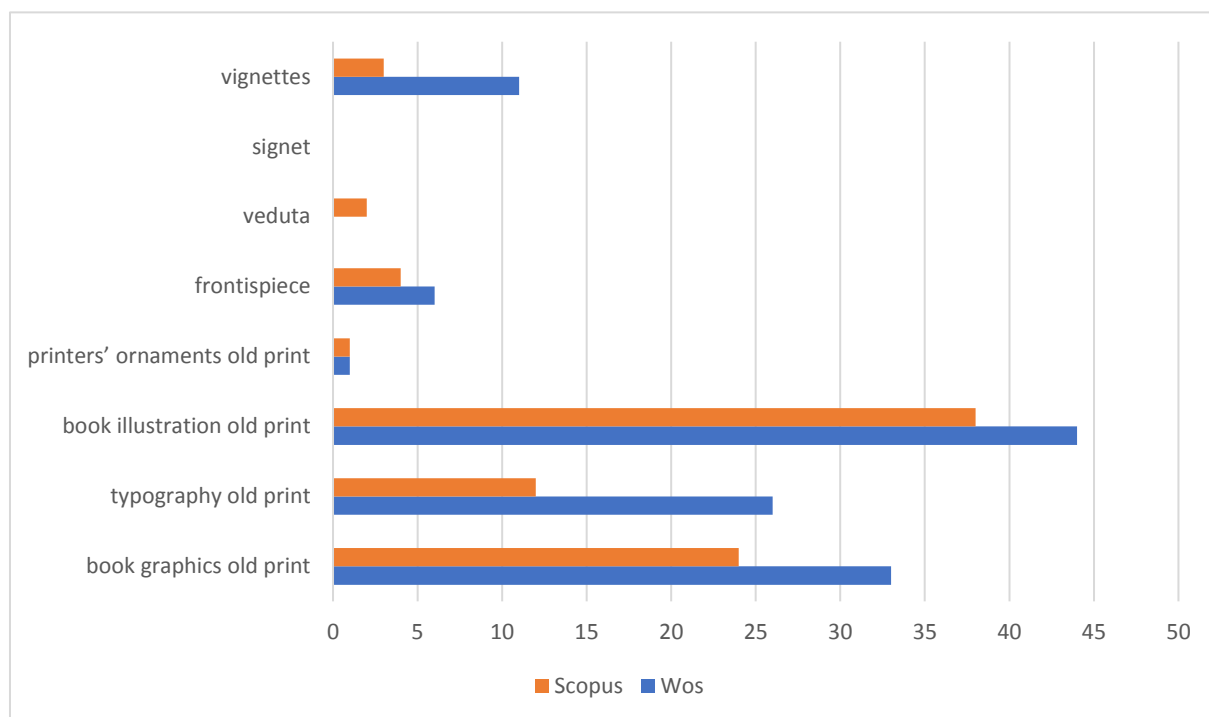
"typografia". V anglickej terminológii sa používa termín "typography", a taktiež ekvivalent "typesetting". Zaujímavosť spočíva v tom, že zatiaľ čo vo WoS nachádzame 1 731 záznamov s použitím "typography" a len 717 s "typesetting", v Scopuse dosahuje "typography" 2 258 záznamov a "typesetting" o 409 viac. Najmenej záznamov sme identifikovali v databáze WoS pri použití pojmov "exlibris" (1 záznam) a "frontispice" (8 záznamov). Výrazné rozdiely možno pozorovať aj pri použití termínov "book illustration" (WoS = 2 729, Scopus = 8 653) a "book graphics" (WoS = 1 876, Scopus = 4 832). V Scopuse je možné vyhľadať až o $\frac{3}{4}$ viac dokumentov vzhľadom na tieto pojmy v porovnaní s WoS.

Graf 1 Celkové záznamy vo WoS a Scopus

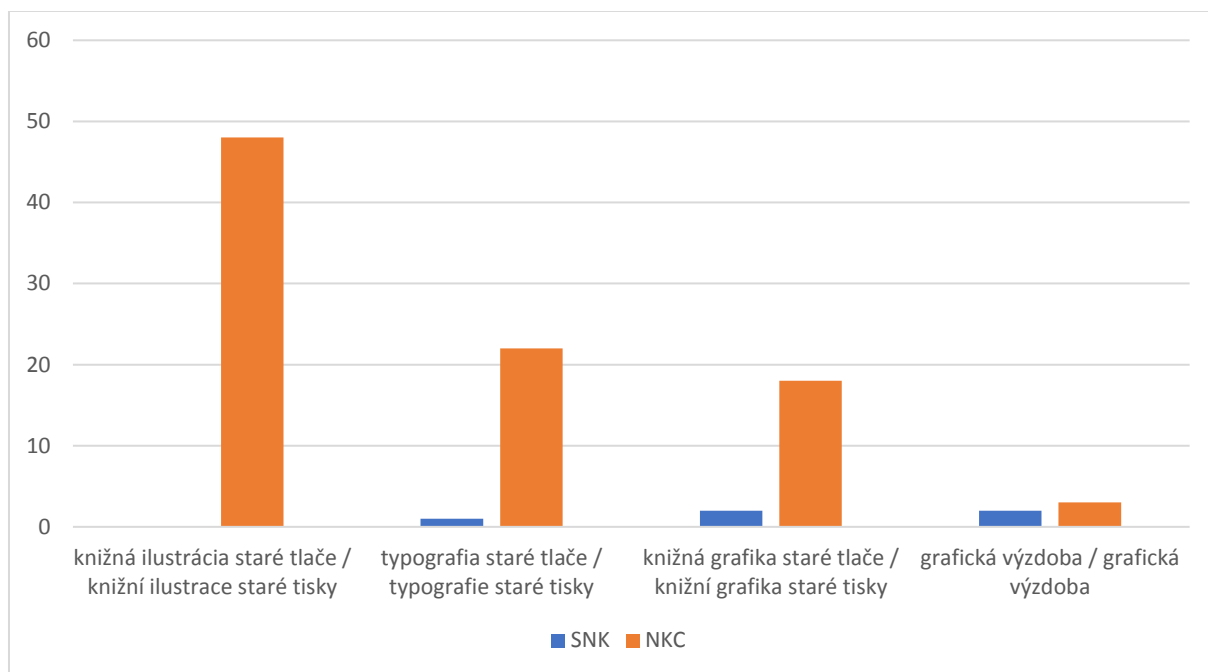
Výberom charakteristických kľúčových slov pre objekt nášho výskumu za použitia termínu "old print" sme detailnejšie špecifikovali, že sledujeme dané termíny v kontexte starých tlačí. Toto sa prejavilo aj vo výsledkoch získaných z databáz WoS a Scopus (vid' Graf 2). Maximálnu odozvu nášho dopytu sme pozorovali pri použití kľúčových slov ako "book illustration old print" (WoS = 44, Scopus = 38), "book graphics old print" (WoS = 33, Scopus = 24) a nakoniec "typography old print" (WoS = 26, Scopus = 12). Napriek tomu, že tlačové ornamente sú významnou súčasťou grafických výzdob starých tlačí, nenašiel sa viac ako 1 záznam v oboch databázach. Pojem "veduta" sa objavil v 2 záznamoch v databáze Scopus, no druhá databáza

neposkytla žiadne údaje o tomto termíne. Kľúčové slová ako "signet" či "frontispiece" vykazujú nulovú hodnotu v oboch uvedených vedeckých databázach.

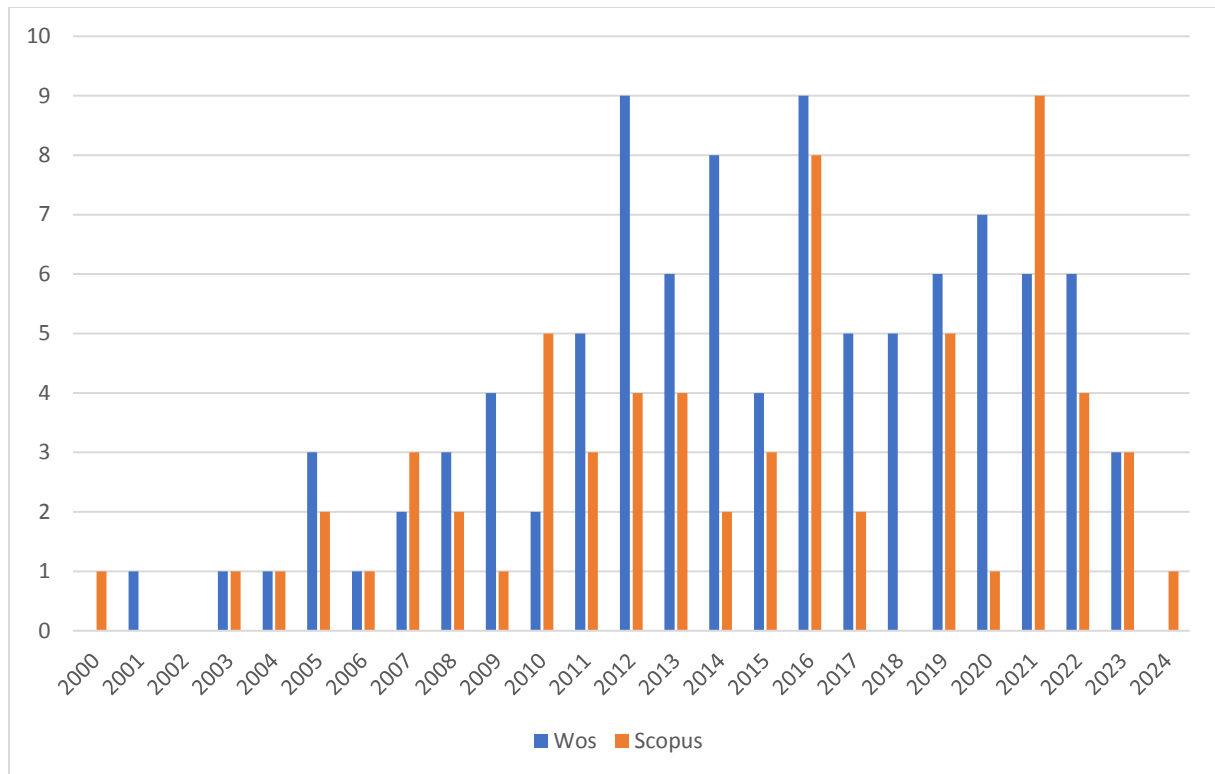
Graf 2 Vyselektované kľúčové slová vo WoS a Scopus

Výskumníci, pedagógovia a študenti pôsobiaci v slovenskom a českom akademickom prostredí majú možnosť využívať online katalógy SNK a NKC. Z uvedeného grafu je zrejmé, že NKC eviduje vo svojom knižničnom fonde okolo 50 záznamov zameraných na ilustrácie, grafiku a typografiu starých tlačí. SNK poskytuje približne 2 záznamy, avšak v jej databáze chýba sledovanie pojmu "knižná ilustrácia staré tlače". Nízky počet dokumentov zameraných na danú sféru knižnicu postavuje do nevýhodného postavenia v porovnaní s NKC a aj s renomovanými databázami, ako sú Web of Science (WoS) alebo Scopus.

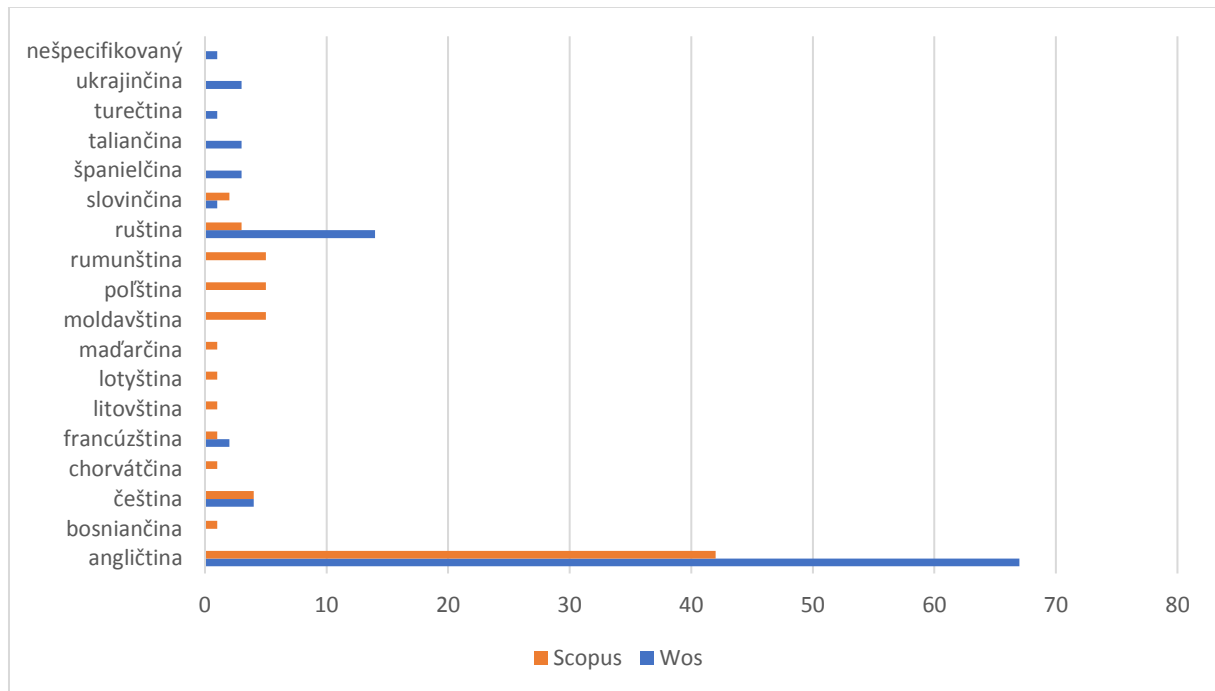
Graf 3 Záznamy v online katalógoch SNK a NKC

K problematike zameranej na grafickú výzdobu a typografiu starých tlačív sme identifikovali v databáze WoS celkovo 101 záznamov, zatiaľ čo v databáze Scopus sa nachádza iba 71 záznamov. Maximálnu aktivitu v oblasti publikovania sme pozorovali v rokoch 2012, 2014, 2016 a 2021 (viď Graf 4). V roku 2000 je v databáze Scopus evidovaný len 1 zdroj, naopak v roku 2001 iba vo WoS. Za posledných 24 rokov sme zistili, že iba rok 2002 absentuje a neprináša žiadne záznamy z publikovania v rámci skúmanej oblasti. V roku 2024 má databáza Scopus zatiaľ evidovaný 1 dokument.

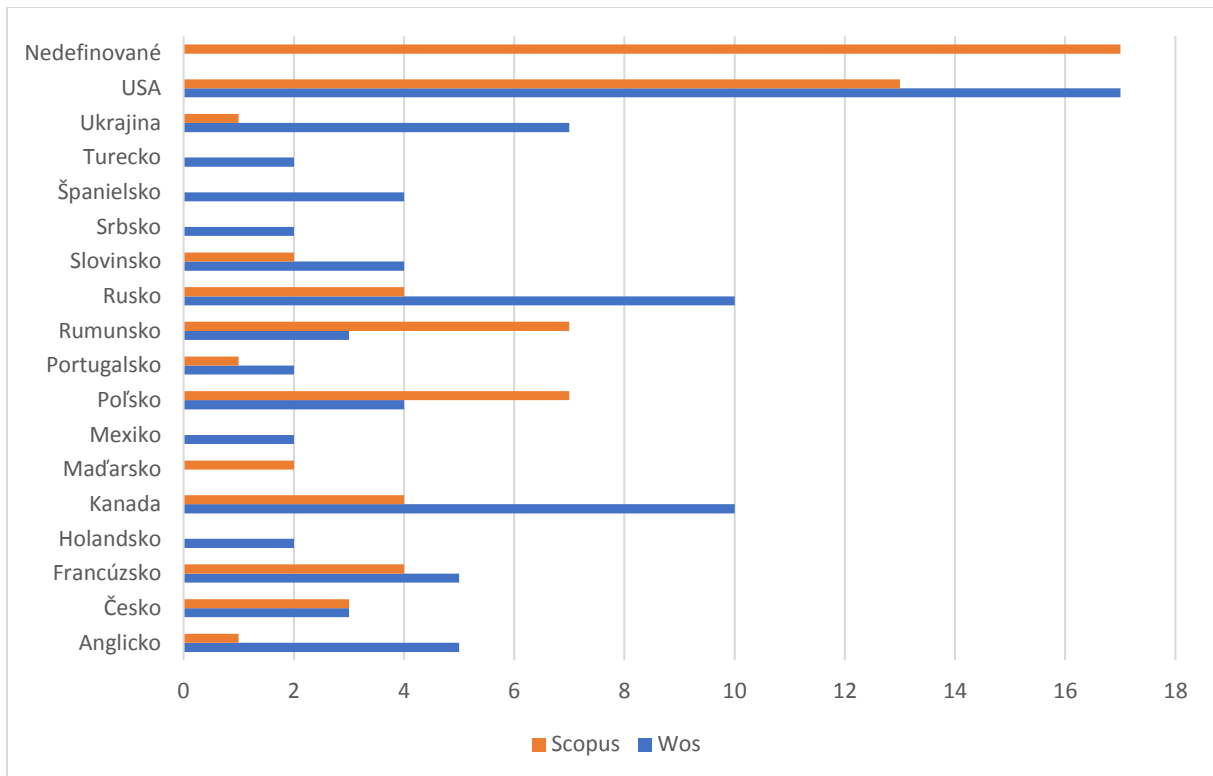
Graf 4 Rok publikovania vo WoS a Scopus

Preferovaným jazykom v publikovaných článkoch v databázach je angličtina (vid' Graf 5). Ruština sa javí ako druhý najčastejšie používaný jazyk, a to výlučne v prípade databázy WoS, kde je až 14 dokumentov, zatiaľ čo v databáze Scopus sú iba 3. V databázach sa taktiež vyskytujú dokumenty v českom jazyku. Jazyky, ako moldavština, poľština a rumunština, majú svoje zastúpenie, a každý z týchto jazykov prispieva v databáze Scopus po 5 záznamov.

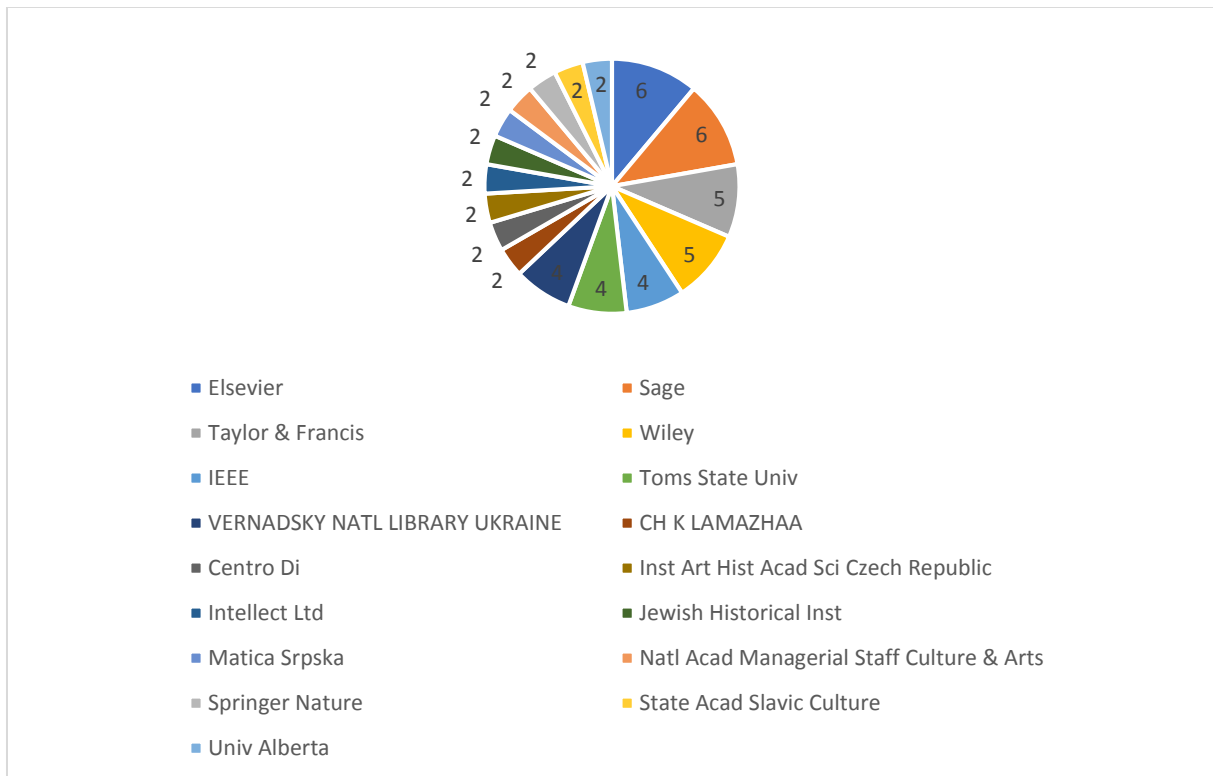
Graf 5 Jazyk použitý pri zdrojoch vo WoS a Scopus

Najvýraznejšími aktérmi v publikovaní vedeckých článkov v databázach WoS a Scopus sú USA, Rusko a Kanada (vid' Graf 6). V rámci WoS sa USA ukazujú ako najaktívnejšie s celkovými 17 záznamami. Databáza Scopus neobsahuje informácie o niektorých krajinách, vrátane Srbska, Španielska a Turecka, ale naopak, Maďarsko je reprezentované 2 záznamami.

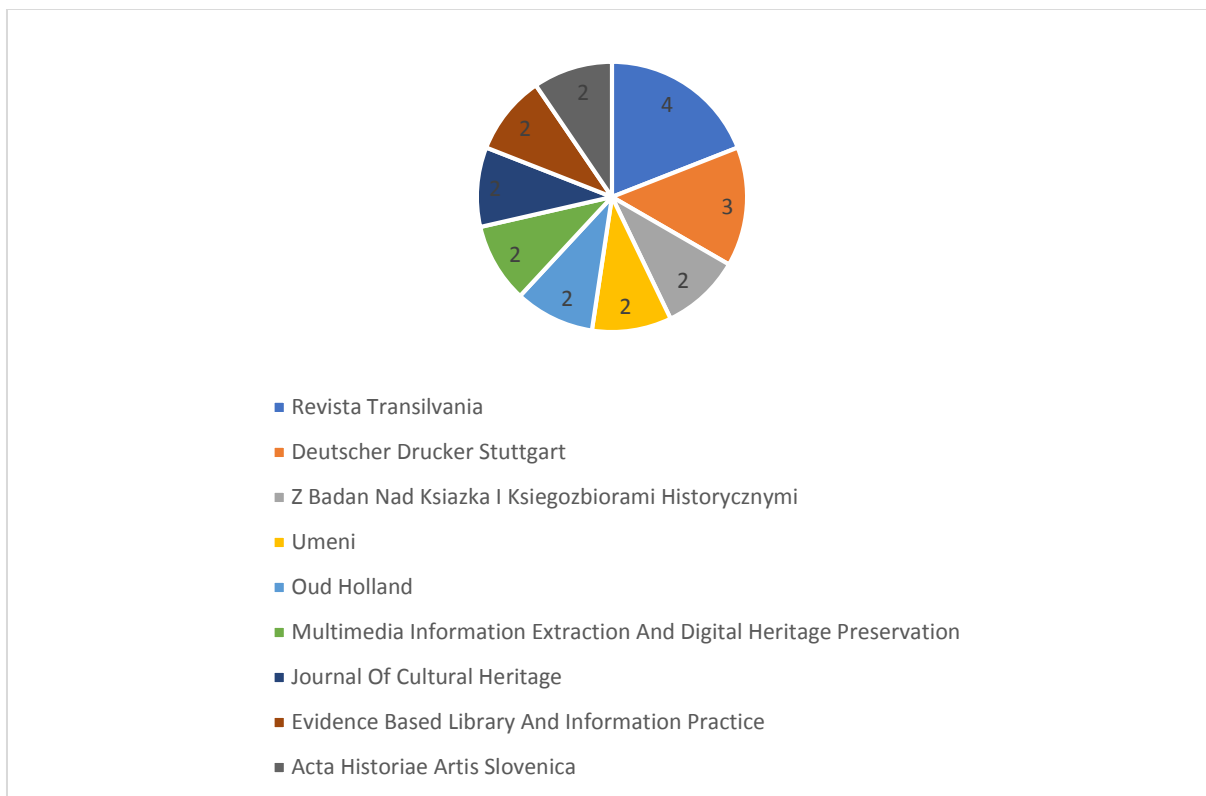
Graf 6 Krajiny publikujúce v databázach WoS a Scopus

V databáze WoS identifikujeme množstvo vydavateľstiev (viď graf 7), pričom len 7 z nich považujeme za úspešné vzhľadom na ich výrazne vyšší počet záznamov v porovnaní s ostatnými aktérmi na knižnom trhu. Najväčšie zastúpenie záznamov, a to konkrétne s počtom 6, pozorujeme u vydavateľstiev Elsevier a Sage.

Graf 7 Vydavatelia vo WoS

Databáza Scopus poskytuje prehľad konkrétnych vedeckých časopisov (vid' Graf 8), ktoré sú v nej indexované a sú otvorené možnostiam publikovania o problematike grafických výzdob a typografií starých tlačív. Z celkového počtu 59 sme vybrali 9 najlepších, ktoré dosiahli v tejto databáze 2 a viac záznamov. Najvýraznejšie zastúpenie sme identifikovali v prípade časopisov, ako sú Revista Transilvania a Deutscher Drucker Stuttgart.

Graf 8 Vedecké časopisy indexované v Scopus

Diskusia

Výsledky bibliometrickej analýzy dokazujú, že problematike grafickej výzdobe starých tlačí sa ani v medzinárodnom meradle nevenuje veľká pozornosť výskumníkov. Preto opodstatnenie spomínaného projektu a výskumu naberá jasné kontúry. Výsledky ukazujú, že publikovanie v medzinárodnom prostredí sa rovnako ako v slovenskom prostredí nevenuje detailne dejinám knižnej grafiky a typografii starých tlačí.

V rámci projektu sme vykonali základný výskum, ktorý poslúži ako východisková báza dát pre hlbšie skúmanie problematiky. Výsledky tohto výskumu sú dostupné na webovom sídle projektu www.grafikastarachtlaci.uniza.sk a prispievajú k lepšiemu porozumeniu vývoja grafickej výzdoby v histórii tlače. S touto širšou perspektívou sa otvárajú nové možnosti pre ďalší výskum a prínos k rozvoju teórie a praxe v oblasti grafickej výzdoby starých tlačí. Sekundárna literatúra k danej problematike je zachytená v databáze sekundárnej literatúry, ale rozhodne ju nepovažujeme za uzatvorenú.

Limity výskumu

Pri realizovaní nášho výskumu sme identifikovali nasledovné prekážky, ktoré sú zároveň predmetom ďalšieho skúmania:

- Necessitas kvalitatívneho výskumu s využitím obsahovej analýzy na identifikáciu relevantných zdrojov zameraných priamo na predmet výskumu.
- Hľadanie v online katalógu SNK v základnom režime nedopomohlo poskytnúť relevantné informácie. Bolo nevyhnutné využiť rozšírené vyhľadávanie, ktoré avšak poskytlo obmedzený počet zdrojov zameraných na grafickú výzdobu starých tlačí pri využití základných kľúčových slov. Pri analýze záznamov sme identifikovali nesprávne kategorizovanie záznamov, a taktiež chýbala adekvátne sadzba kľúčových slov. Naopak, NKC disponuje vyšším počtom relevantných zdrojov. Pri preskúmaní záznamov sme pozorovali lepšiu kategorizáciu a efektívnejšie využívanie adekvátnych kľúčových slov zadaných v predmete hľadaného dokumentu, čo výrazne prispieva k presnejšiemu identifikovaniu zdrojov aj v špecifickejších oblastiach výskumu.

Zoznam použitých zdrojov

AUGUSTÍNOVÁ, Eva a kolektív, *VEGA č.1/0181/21 Grafická výzdoba a typografia starých tlačí vydaných na Slovensku v kontexte sa vyvíjajúcej sa tlačiarenskej techniky* [projektová dokumentácia]. Žilina: Katedra mediamatiky a kultúrneho dedičstva, Fakulta humanitných vied, Žilinská univerzita, 2020.

KOLEKTÍV AUTOROV, 2023. *Grafika starých tlačí* [online]. 2023. [cit. 2023-12-12]. Dostupné na: <https://grafikastarychtlaci.uniza.sk/>

KNAPČOKOVÁ, Stanislava, 2018. *K dejinám knižnej ilustrácie na Slovensku 16. a 17. storočia*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2018. ISBN 978-80-8149-103-0.